

Dr hab. Hanna Ratuszna, prof. UMK
Instytut Literatury Polskiej
Zakład Literatury Młodej Polski
i Dwudziestolecia Międzywojennego
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń

Toruń, 30.11.2018r.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Literatury Polskiej
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 TORUŃ
tel. (058) 811-25-35
(114)

**RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR ALEKSANDRY
WÓJTOWICZ pt. *PRZESTRZEŃ W >>OZIMINIE<<, PRZESTRZEŃ
>>OZIMINY<< WACŁAWA BERENTA, NAPISANEJ POD KIERUNKIEM
PROFESORA DOKTORA HABILITOWANEGO WOJCIECHA TOMASIKA,
WARSZAWA 2018, s.309.***

Rozprawa doktorska Aleksandry Wójtowicz pt. *Przestrzeń w >>Oziminie<<, Przestrzeń >>Ozimity<< Wacława Berenta*, napisana pod kierunkiem Profesora doktora habilitowanego Wojciecha Tomasika, stanowi oryginalne, cenne spojrzenie na powieść opublikowaną na początku XX wieku, a zatem w okresie przemian światopoglądowych, artystycznych, inicjujących narodziny współczesności. Twórczość autora *Ozimity* zajmuje ważne miejsce w dyskursie historycznoliterackim, jest źródłem wiedzy o technikach narracyjnych, horyzontach rozwoju „nowoczesnej literatury”. Analiza przestrzeni w powieści Berenta, próba ponownego odczytania utworu jest więc ważnym wyzwaniem badawczym. Należy docenić sam wybór tematu, intuicję i wiedzę Doktorantki, która zastanawia się nad przyszłością badań humanistycznych (m.in. nad znaczeniem połączenia metod edytorstwa naukowego, geokrytyki i badań filologicznych). Autorka słusznie wskazuje na znaczącą rolę interdyscyplinarnych badań literaturoznawczych oraz potrzebę redefiniowania istniejących rozpoznań badawczych. Przedstawiona do oceny praca jest interesującym przykładem realizacji przyjętych założeń, wykorzystania metod badawczych różnych dyscyplin naukowych.

których Autorka wymieniła m.in. cyfrowe wizualizacje Stephena Malinowskiego, doskonale potwierdzające wyrażone przez nią sądy o zmieniających się w kolejnych wydaniach powieści „przestrzeniach kompozycji i przestrzeniach tekstu” (s. 201). Ciekawym tropem w prowadzonych badaniach okazała się także analiza fiszek sporządzonych przez pisarza (opisanych przez Marię Danilewiczową), zdradzających jego muzyczne fascynacje.

Muzyczność jest ważną cechą powieści młodopolskich, Autorka przywołuje kompozycję fugi Bacha i analizuje ją jako „typową realizację” owej formuły. Fenomen fugi literackiej zyskał ciekawą interpretację (podobnie jak zagadnienie muzyczności prozy młodopolskiej), o czym pisała m.in. Paulina Kierzek (Autorka powołuje się na jej artykuły i rozprawę), podobny (lub może zbliżony) status otrzymały rondo i przede wszystkim nokturny (por. muzyka Chopina). Warto zastanowić się nad specyfiką twórczości Bacha i jej wpływami na twórczość Berenta, czy ogólniej - na literaturę młodopolską.

Kompozycja fugi „odwzorowana” w rozprawie uzmysławia jej znaczenie. Powtórzenia obecne w rozdziałach (np. w rozdziale pierwszym, części trzeciej pojawia się informacja o Trzeciej przestrzeni, o której Autorka wspominała także w rozdziałach poprzednich, wcześniejszych części), zyskują nowy sens przez uzupełnienia, wzbogacenia, które część trzecia (ostatnia) zawiera. To narastanie treści w tematycznych nawrotach wydaje się lekturowo ciekawe, ważne okazują się epizody, ich analiza konstruuje obraz całości, współtworzy prowadzony dyskurs. Taka kompozycja wypowiedzi wymaga wirtuozerii, której nie brakuje Autorce, panuje ona nad wszystkimi „zestrojami”, rekapituje je, wzbogaca o nowe tezy.

Część pierwsza rozprawy odsłania „kontekst warszawski” przestrzeni powieściowej, w której ważne role odgrywają: geografia literacka i mapowanie ujawniające specyfikę badanego świata przedstawionego. Autorka uwzględniła w rozpoznaniach konteksty: historyczny, społeczny i polityczny. Nie pominęła także wątku biograficznego – analizy miejsc naznaczonych obecnością pisarza oraz związanych z przeszłością historyczną miasta. Uwagi przedstawione w pierwszej części wydają się istotne w kontekście ważnej dla modernistów opozycji (która znalazła odniesienie także w innych powieściach Berenta) natura – kultura. Miasto jest miejscem związanym z cyganerią, także z tłumem, jest żywym organizmem, niekiedy potwornym (jednostka ztraca się w nim bezpowrotnie, por. *Krzyk* Stanisława

Przybyszewskiego, *Wiosna* Juliana Tuwima). Berent, jak wykazała w rozprawie *Doktorantka*, korzysta nie tylko z własnych doświadczeń, z przekazów historycznych, map, sięga również po dzieła malarskie – „widzi i słyszy” przestrzeń miejską. Chętnie korzysta z cytatów, które funkcjonują w licznych powtórzeniach.

Wpisana w jego powieści „figura powtórzenia” wymaga nieco więcej uwagi. *Doktorantka* powraca do tego zagadnienia w różnych partiach swojej rozprawy: łączy „powtórzenie” z ideą „wiecznego powrotu” (co wydaje się w ogólnym ujęciu twórczości Berenta szczególnie inspirujące), z perspektywą współlistnienia w powieści technik obrazowania naturalistycznego i symbolicznego (s. 68), interesująco także podsumowuje ten wątek - wskazując na europejski kontekst twórczości pisarza. Pojęcie „naturalizm” zostaje w rozprawie zdefiniowane w odniesieniu do prac m.in. Janiny Kulczyckiej – Saloni, Juliana Krzyżanowskiego, Henryka Markiewicza i Ewy Paczoskiej, Danuty Knysz – Rudzkiej. Warto bliżej przyjrzeć się także symbolizmowi Berenta, zwrócić uwagę na specyfikę rozumienia przez niego symbolu.

W odniesieniu do założeń geokrytyki *Doktorantka* przywołuje pojęcia przestrzeni wyobrażonej i rzeczywistej (s. 35) i wiąże z nimi odpowiednie sposoby obrazowania. Jaką funkcję pełnią symbole w powieści Berenta (jak pisarz traktuje symbol? Autorka postrzega symbol jako trop, por. przypis 96, s. 68), czy o autorze *Oziminy* można powiedzieć, że prezentował typ wyobraźni symbolicznej (Durand)? Warto poświęcić temu zagadnieniu nieco więcej uwagi, zwłaszcza, że „myślenie obrazami” wpływa na projekcję przestrzeni.

Doktorantka rozwija poniekąd ten wątek prezentując w kolejnych podrozdziałach części pierwszej zagadnienia literackiej topografii, skupia swoją uwagę m.in. na pomniku Kopernika i posągu Chrystusa. Analiza wyznaczonej przez pomnik i posąg przestrzeni, z uwzględnieniem historii, „cytatów przestrzennych”, kontekstów astronomicznych i „sensów” teologicznych, jest niezwykle ważna, zwłaszcza gdy uwzględni się różne perspektywy oglądu przestrzeni miejskiej i towarzyszące im strategie narracyjne. Okazuje się wówczas, że odtworzone realia Warszawy początków XX wieku gromadzą bogactwo sensów, odsłaniają układy znaczeń związanych m.in. z ideą odrodzenia.

Interesująca wydaje się perspektywa: „cokołu” lub „okna” (s. 84) oraz próba roszzyfrowania owych „cytatów przestrzennych” (s. 99). Określenie „perspektywa okna” przywołuje na myśl techniki impresjonistyczne, o których Autorka częściowo (w

innym miejscu) także wspomina. Rozpoznanie „cytatów przestrzennych” wymaga wnikliwej znajomości „kartografii historycznej”, czym Doktorantka, w pełni zasłużenie, może się poszczycić. „Kartografia literacka” służy przede wszystkim weryfikacji tezy o labiryntowym, czy wręcz chaotycznym charakterze przestrzeni realnej w powieści. Tezę ową Doktorantka odrzuca. Należy zgodzić się z jej stwierdzeniem, że przestrzeń labiryntu jest zarezerwowana dla biblioteki znajdującej się w mieszkaniu baronostwa Niemanów. Biblioteczny labirynt pełni jednak, co warto rozważyć, rolę *simulacrum*.

Doktorantka rekonstruuje status miejsc geograficznych (geografia miejska) i w nawiązaniu do poglądów Berenta na temat roli jednostek (por. *Idea w ruchu rewolucyjnym*) wylania ich ukryte znaczenia symboliczne, analizuje także wpisane w przestrzeń nawracające cyklicznie sensory. Refleksje o „warszawskim kontekście przestrzennym” ujawniają jeszcze jeden istotny problem, o którym wspomina Autorka, mianowicie poetycką strategię przemilczeń (s. 90). Zagadnienie to wymaga jednak osobnego rozpoznania (mogłoby stanowić temat kolejnej interdyscyplinarnej rozprawy).

Przyjęte przez Doktorantkę założenia, dokonane m.in. w oparciu o teorie Jerome’a McGanna, wybrzmiewają najpełniej w części trzeciej, w której zostaje ukazany proces „zacieśniania się powieściowej przestrzeni” (por. s. 253). Przestrzenie fantazmatyczne i wyobrażone zyskują istotne znaczenie, ich symboliczne przedstawienie ulega odsłonięciu dzięki uwzględnieniu muzycznej struktury powieści. Kluczowa dla prowadzonych badań okazuje się kategoria Trzeciej przestrzeni, postrzeganej jako „przestrzeń kompozycji” i „przestrzeń tekstu w kolejnych edycjach” (s. 17).

„Myślenie polifoniczne”, o którym Autorka wspomina w kontekście ustaleń Bachtina także znajduje najpełniejszą realizację w części trzeciej, moim zdaniem, najcenniejszej poznawczo. Pojawiają się w niej interesujące sugestie i rozpoznania dotyczące muzyczności prozy młodopolskiej. Doktorantka podejmuje próbę odpowiedzi na zasadnicze pytanie związane z możliwością pogodzenia dwóch porządków prezentowanych przez dzieło muzyczne (fuga) i dzieło literackie (powieść). Rekonstruuje zatem techniki narracyjne, realizowane przez Berenta w celu „odzwierciedlenia” konstrukcji muzycznej (m.in. kontrapunktu, tematu muzycznego).

Zastosowanie w ostatniej części rozprawy zasad badań tekstologicznych i edytorskich, udana próba kolacjonowania tekstu, wydaje się kolejnym genialnym

pomysłem. W ten sposób udowodniona zostaje teza o polifoniczności powieści (jej wyrazem staje fuga literacka), jej zależnościach z przestrzenią (s.201). Dostrzeżone przez Doktorantkę zmiany edytorskie w kolejnych wydaniach powieści ujawniają zamysł pisarza, modyfikującego wymowę ideową dzieła, zmianie ulega także przestrzeń wewnętrzna.

W badaniach edytorskich, tekstologicznych tkwi ogromny potencjał. Swoista „archeologia” powieści, polegająca na docieraniu do poszczególnych wydań, czy egzemplarzy scenicznych (w przypadku np. dramatów), rękopisów, realizacji filmowych (myślę o roli scenariusza), kolacjonowaniu i analizie, pozwala zrozumieć autorski zamysł, odkrywa „biografię” dzieła literackiego. W trzeciej części nie brakuje zatem wnikliwych analiz, które Autorka pieczołowicie porządkuje, zmierzając m.in. do rozpoznania polifonii w sferze narracji (co wydaje się najtrudniejsze); analizuje układy głosów (wprowadzenie tematu, specyfikę łączenia głosów, rolę epizodu, obecność kontrapunktu, por. s. 219) oraz sposoby zastosowania określających je relacji przestrzennych. Zwłaszcza dowartościowanie roli „epizodu” (Autorka odwołuje się do „muzycznej definicji”) wydaje się niezwykle istotne w kontekście powieści Berenta, który chętnie stosuje figurę powtórzenia (ważną zarówno w prozie, jak i poezji Młodej Polski).

Skolacjonowane wydania powieści Berenta pozwalają odpowiedzieć na ważne pytania dotyczące zarówno genezy utworu, jak i ukrytych sensów. Berent, jak czytamy w rozprawie (na stronie 227) przygotowując kolejne wydania „rezygnuje z wzorca wspólnoty” na rzecz „postaci – wzorców”. Stwierdzenie to wydaje się godne rozważenia, Autorka opiera je na wnikliwej analizie twórczości prozatorskiej, dostrzega prawidłowości, które ujawniają intencje twórcy, stanowią odpowiedź na zmiany społeczne, historyczne (s. 222). Perspektywa ta wydaje się niezwykle cenna, pozwala bowiem spojrzeć na dorobek artystyczny Berenta jako istotny w procesie kształtowania dyskursów współczesności. Ważne są także, wynikające z refleksji nad dynamiką tekstu, stwierdzenia dotyczące warsztatu artystycznego pisarza.

Na osobną uwagę zasługuje wieńczący część trzecią podrozdział pt. *Filologia i nowe metody badawcze nad przestrzenią. Zakończenie*, który pełni rolę podsumowania, równocześnie jednak stanowi punkt wyjścia w dyskusji na temat kierunków rozwoju współczesnej humanistyki. Autorka analizuje w nim zagadnienie koegzystencji tradycyjnych metod badawczych z nowymi. Przedstawiona przez nią

rozprawa jest chyba najlepszym dowodem na słusność podjętych wyzwań, możliwość pogodzenia nowoczesności z tradycją. Zawarte w rozprawie rozstrzygnięcia stanowią cenny wkład w badaniach nad twórczością Berenta, są także ważne dla badań edytorskich i tekstologicznych.

Przedłożona do oceny praca spełnia ustawowe kryteria stawiane rozprawom doktorskim. Zasygnalizowane przeze mnie zagadnienia, postawione pytania, w żaden sposób nie umniejszają wysokiej oceny przeprowadzonych badań. Rozprawa Pani Magister Aleksandry Wójtowicz (w kontekście przedstawionego w załączonym *Życiorysie naukowym* bogatego dorobku) jest cennym osiągnięciem, z pewnością zasługuje na wyróżnienie i publikację.

Biorąc pod uwagę wysoką ocenę rozprawy oraz jej znaczenie dla dalszych badań nad twórczością Wacława Berenta, wnioskuję o dopuszczenie Pani Magister Aleksandry Wójtowicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Hanna Ratuszna, prof. UMK